

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN İLK MODERN NÜFUS SAYIMINA (1881/1882-1893) GÖRE EDİRNE'DEKİ ERMENİ NÜFUSU

Bülent YILDIRIM*

ÖZET: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Ermeni ıslahatı meselesi, uluslararası alanda Osmanlı Devleti'nin karşısına diplomatik bir sorun olarak çıkarılmıştır. Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi ile Ermeni nüfusun yoğun bulunduğu vilayetlerde ıslahat yapılması şartı getirilmiş ve bu ıslahatların da uluslararası bir komisyon tarafından takip edilmesi öngörülmüştür. Bu durum üzerine özellikle Ermeni Patrikhanesi tarafından Osmanlı topraklarındaki Ermeni nüfusu çok abartılarak bunlara muhtariyet sağlanması hususunda büyük devletlerin baskı yapmaları amaçlanmıştır.

II. Abdülhamid'in iktidarının ilk yıllarında modern bir nüfus sayımı yapılması amacıyla harekete geçmiştir. Daha önce yapılmış çalışma ve düzenlemeler de dikkate alınarak, Şuray-ı Devlet'çe hazırlanan "Sicil-i Nüfus Nizamnamesi", 4 Eylül 1881 (8 Şevval 1298) tarihinde Padişah tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Aynı tarihte, nüfus sayımının nasıl yapılacağına dair bir de *Talimat* kabul edilmiştir. Nüfus sayımı kaza düzeyinde organize edilmiş ve her kazada bir nüfus komitesi meydana getirilmiştir. Bu komitede kaza idare meclisinden ve belediye meclisinden birer üye ile nüfus memuru ve askerî bir temsilci bulunmuştur. Ayrıca, komitede gayrimüslimleri temsilen bir üye de yer almıştır. Ermeni asıllı memurlara da nüfus sayımında görev verilmiştir. Edirne Vilayeti'nde yapılan sayımda da Ermenilerden üye bulundurulmuş, kadın ve erkek olmak üzere Ermeni nüfusu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Nüfus, Ermeni, 1881/1882-1893 Nüfus Sayımı, Osmanlı Devleti.

ARMENIAN POPULATION IN THE EDİRNE ACCORDING TO THE FIRST MODERN CENSUS (1881/1882-1893) CONDUCTED IN THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT: With the treaty of Ayastefanos and Berlin signed after the Turco-Russian War in 1877-1878 the Question of Armenian Reforms was put forth as an international diplomatic problem for the Ottoman Empire. Article 61 of the Berlin Treaty required that reforms be made in cities where Armenians are in majority and that those reforms be monitored by an international commission. The aim of the treaty was exaggerating the Armenian population by means of the Armenian Patriarchate and exerting pressure on the Ottoman Empire for granting autonomy to the Armenians

During the early period of Abdulhamid II's reign a program for a modern census was launched. Considering earlier works and regulations, *Şura-yı Devlet* (Council of State) prepared *Sicil-i Nüfus Nizamnamesi* (Census Code) and the code was enacted on September 4, 1881 after being signed by the Sultan. On the same date an ordinance was also enacted as to how the census would be carried out. The census was organised at district level and a census committee was established in each district. In this committee representatives from district administrative council, municipal council, military and registrar were present. The committee also had a member representing the Non-muslims. Officers of Armenian descent also took part in the census. In the census in Edirne there were Armenian members, too. The Armenian population in Edirne was counted as male and female.

Key Words: Edirne, Population, Armenian, 1881/1882-1893 Census, Ottoman Empire.

*Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Giriş

II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ilk nüfus sayımı teşebbüsü olmuşsa da, genel bir nüfus sayımı için bir nevi tecrübe olan bu sayım 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinden dolayı tamamlanamamıştır. Gerçekleştirilemeyen bu sayımın daha sonra 1831 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. 1831 sayımı din esasına dayanmaktadır ve Anadolu ile Rumeli'de toprak yazımı sebebiyle yapılmayan, sadece nüfusu tespiti yönelik ilk sayım olma özelliğindedir. Bu sayım Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni kurulacak orduya asker temini ve vergi kaynaklarının tespiti için yapılmıştır. Ancak bu sayım yalnız erkek nüfusun sayımı olarak yapıldığı için Rumeli ve Anadolu'nun tam nüfusunu göstermekten uzaktır¹.

Tanzimat'la birlikte devletin daha merkeziyetçi bir yapıya sahip olabilmesi için nüfus konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 1839'dan itibaren eyaletlere nüfus nazırı, sancak ve kazalara da nüfus memuru ve mukayyit unvanıyla görevliler tayin edilmiştir. Bu nüfus memurları önce İstanbul'daki Ceride-i Nüfus Nezareti'ne, daha sonra nezaretin çeşitli sebeplerden dolayı kaldırılmasıyla Tahrir-i Emlâk İdaresi'ne bağlanmışlardır².

Osmanlı Devleti'nde, düzenli ve merkezi nüfus kayıt sisteminin kurulmasıyla birlikte, tüm ülke düzeyindeki nüfus sayımı 1844 (H. 1260) yılında, Serasker olan Rıza Paşa'nın başkanlığında yapılmıştır. Bu nüfus sayımı ile orduyu yeniden tanzim etmek ve asker alma usulünü değiştirmek amaçlanmıştır. Osmanlı Hükümeti, sayım esnasında yapılan hataları dikkate alarak başlangıçta sayım sonuçlarını neşretmek istememiştir. Ancak daha sonra, Devlet Salnamesi'nin ilk ciltlerinin neşrine başkanlık eden Ahmet Vefik Paşa, kendisinden bu konuda bilgi almak isteyen Fransız diplomat Ubicini'ya resmî mahiyette olmak üzere bu sayım sonuçlarını vermiştir. Böylece 1844 nüfus sayımı sonuçları bu şekilde Ubicini tarafından neşredilmiştir. 1844 sayımı, 1831 sayımına göre bazı farklılıklar gösterir. Bu farklılıklardan birincisi, bütün Osmanlı ülkesini kapsamaması; ikincisi, kadın erkek ayırımı yapılmaksızın tüm halkı içine almasıdır.³ Ubicini, 1844 nüfus sayımının, bir kesinlik taşıyamazsa da hiç olmazsa gerçeğe yakın bir fikir

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1943, s. 8, 10-11, 20.

² Bilâl Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı", *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 60, Sayı: 380, (Ankara Eylül 1988), s. 72.

³ *A.g.m.*, s. 72-73.

OSMANLI DEVLETI'NDE YAPILAN İLK MODERN NÜFUS SAYIMINA (1881/1882-1893) GÖRE
EDİRNE'DEKİ ERMENİ NÜFUSU

verebileceğini söylemiştir. Yine Ubcını sayımın ülkenin başkentinde de yapıldığını ve burada daha sağlıklı sonuçlar elde edildiğini söylemektedir⁴.

1844 nüfus sayımından sonra da birkaç sayım denemesinin yapıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. 1854 yılında temettü vergisinin konulması üzerine emlakla beraber nüfusun da sayılması planlanmışsa da başarılı bir şekilde tamamlanamamıştır. Yine 1856'da Anadolu ve Suriye'nin bir kısmını kapsayan sayım yapılmıştır⁵.

1866 yılında Midhat Paşa Silistre, Vidin ve Niş sancaklarının birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilayetinde bir sayım yaptırmıştır. Bu sayım Osmanlı Devleti'nde modern anlamdaki ilk sayım olarak kabul edilir. Çünkü vergilendirme ya da asker alımı için değil, daha etkin bir yönetim kurma düşüncesiyle yapılmıştır⁶.

1868'de kurulan Şura-yı Devlet'e, nüfusla ilgili konuları düzenleme yetkisi de verilmiştir. Şura-yı Devlet, yeni bir nüfus kayıt sisteminin kurulması ve genel nüfus sayımı için 1875 yılında bazı nizamnameler hazırlamıştır. Ancak bu nizamnameler çeşitli iç ve dış olaylar sebebiyle uygulamaya konulamamıştır. Osmanlı Devleti, Ruslarla yaptığı savaşta topraklarının bir bölümünü kaybetmiş; buna bağlı olarak 1877 - 1878'de çok sayıda Müslüman halk Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bu göçmenlerin yerleştirilmesi ve içeriden dışarıya nüfus hareketleri, nüfus sayımını engelleyen demografik problemlerin başlıcalarını oluşturmuştur. Siyasi durum düzelir düzelmez, Sultan II. Abdülhamit zamanında, yeni bir nüfus sayımı yapılması için harekete geçilmiş ve nüfus sayımı ile ilgili hukukî düzenleme yapma yetkisi yine Şura-yı Devlet'e verilmiştir. Daha önce yapılmış çalışma ve düzenlemeler de dikkate alınarak Şuray-ı Devlet'çe hazırlanan "Sicil-i Nüfus Nizamnamesi", 4 Eylül 1881 (8 Şevval 1298) tarihinde Padişah tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Aynı tarihte, nüfus sayımının nasıl yapılacağına dair bir de Talimat kabul edilmiştir⁷.

Nüfus sayımı kaza düzeyinde organize edilmiş ve her kazada bir nüfus komitesi meydana getirilmiştir. Bu komitede kaza idare meclisinden ve belediye meclisinden birer üye ile, nüfus memuru ve askerî bir temsilci

⁴ M.A. Ubcını, *Türkiye 1850*, Cilt I (Çev. Cemal Karağaçlı), Tercüman Yay., İstanbul Tarih yok, s. 49.

⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 10; Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Çivi Yazıları Yay., İstanbul 2000, s. 17.

⁶ Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* (Der. Halil İnalçık – Şevket Pamuk), Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2000, s. 69.

⁷ Bilâl Eryılmaz, *a.g.m.*, s.78-79; Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnabîler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010, s. 53-54.

bulunmuştur. Ayrıca, komitede gayrimüslimleri temsilen bir üye de yer almıştır. Ermeni asıllı memurlara da nüfus sayımında görev verilmiştir. Sayım neticelerini neşreden ve 1892'de kurulan İstatistik Umumi İdaresi'nin ilk başkanı Nuri Bey, ikincisi 1892-1897 yıllarında Fethi Franko isimli bir Musevidir. 1897-1903 yılları arasındaki müdürü ise Mıgırdıç Sınabyan adında bir Ermenidir. Mıgırdıç Sınabyan'dan sonra bu göreve 1903-1908 yılları arasında Robert isiminde bir Amerikalı getirilmiştir. 1908-1914 yılları arasında da bu kurumun müdürlüğünü Mehmet Behiç Bey yapmıştır.⁸ Osmanlı Yönetimi, içeride Ermeni sorununun en yoğun olduğu dönemde bir Ermeni'yi İstatistik Umumi İdaresi'nin başına getirmekte bir sakınca görmemiştir. Nüfus sayımı yapıldıktan sonra, her kazada oluşturulan nüfus komiteleri yeni doğum ve ölümleri kaydetmiş ve böylece nüfustaki değişikliklerin tespiti mümkün olmuştur⁹.

Mahalle ve köylerdeki nüfus sayımı ve yazımı tahmin edilenden daha fazla zaman almıştır. Ulaşım imkânlarının yetersizliği ve kötü hava şartları, nüfus sayımının planlanan zamanda bitirilmesini engelleyen sebeplerden bazılarıdır. Ulaşım imkânları elverişli olan yerlerde bile, sayım sonuçları ancak 1884 yılında merkeze ulaşmıştır. Vilayetlerin büyük bir kısmında nüfus sayımı 1886 yılı sonuna kadar devam etmiştir. Osmanlı toprakları genelinde nüfus sayımının büyük ölçüde 1888-89 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Sadrazam Cevat Paşa bu sayım sonuçlarını, 17 Ağustos 1893 (5 Safer 1311) tarihinde Padişah II. Abdülhamit'e sunmuştur. Yapılan bu genel nüfus sayımında, sayımı tamamlanan kişilere "Nüfus Tezkeresi" adında resmî bir kimlik kartı verilmiştir. Bu kimlik kartı, daha sonraları nüfus cüzdanı adını almıştır. Kişilere bu nüfus tezkeresini gayrimenkul alıp - satarken, memuriyete girişte, seyahat belgesi alırken, kısaca her türlü resmî işlemlerde gösterme zorunluluğu getirilmiştir¹⁰. Bu nedenlerle 1881/1882-1893 nüfus sayımı ülke genelini kapsayan ilk modern nüfus sayımıdır.

Geç Osmanlı döneminin en başarılı ve en önemli iki nüfus sayımı 1885 ve 1907 yılları arasında yapılmış olanlarıdır. Tüm Osmanlı döneminin en ayrıntılı nüfus sayımları bunlardır. Nüfusun yaşa, cinsiyete, medeni duruma, etnik, dinsel cemaate, mesleğe, doğum yerine vs. göre dağılımlarını veren ilk ve son Osmanlı nüfus sayımları bunlardır. Bazı özellikleri dolayısıyla da bu iki sayımdan ve bunlara temel teşkil eden "esas nüfus kayıt defterleri"nden hareketle modern nüfus bilim yöntemleri ile doğurganlık evlilik, ölümlülük

⁸ Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, İstanbul 1987, s.60.

⁹ Bilâl Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul 1996, s. 84-85; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK. Yay., Ankara 1998, s. 134.

¹⁰ Bilâl Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 85.

vs. göstergeleri hesaplamak mümkündür. 1907 sayımıyla oluşturulan ve “esas nüfus kayıt defterleri” ile “vukuat defterleri” adı verilen defter türlerine dayanan nüfus kayıt sistemi, günümüzde Türkiye’de kullanılan nüfus kütüklerinin temelini oluşturur¹¹

Edirne’de Ermeni Varlığı

Ermenilerin Trakya bölgesine ilk göçleri Bizans İmparatorluğu döneminde zorunlu olarak gerçekleşmiştir. Trakya bölgesine ilk önemli Ermeni göçüne II. Justinien (565–578) döneminde rastlamaktayız. İmparator, Ermenileri Malatya bölgesinden zorla çıkararak İstanbul’a ve Trakya’ya¹² sürmüştür¹³. Ermeniler Bizans hâkimiyeti süresince sadece Trakya ve Balkanlar’a değil, daha yoğun olarak başta Anadolu’nun iç ve batı bölgeleri olmak üzere pek çok farklı coğrafyaya sürülmüşlerdir¹⁴.

Bizans Devleti VI. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar aralıklarla Ermenileri yurtlarından çıkarıp Bulgaristan, Makedonya ve Trakya’ya sürmüştür. V. Konstantin döneminde (741–775) binlerce Ermeni ve monofizit Suriyeli, Bizans ordusunun Maraş, Malatya ve Erzurum’a akınları sırasında toplanmış ve Trakya’ya yerleştirilmiştir. X. yüzyılda da İmparator I. İoannes’in (969–976) büyük bir bölümü Ermeni olan çok sayıda kişiyi Anadolu’dan Trakya’ya, Philippolis (Filibe) şehri çevresine yerleştirdiği bilinmektedir. X.

¹¹ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1996, s. XIX.

¹² Trakya olarak adlandırılan coğrafi bölge günümüzde, Türkiye Trakyası, Bulgaristan Trakyası ve Yunanistan Trakyası olmak üzere farklı üç siyasi üniteye ayrılmıştır. Türkiye Trakyası’na Doğu Trakya, Bulgaristan Trakyası ve Yunanistan Trakyası’na Batı Trakya adı verilir. Bulgaristan’ın Filibe, Hasköy, Kırcaali şehirleri ve doğuda Burgaz’a kadar uzanan toprakları coğrafi olarak Trakya bölgesi içine girer. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz; Ramazan Özey, “Türk Yurdu Balkanların Coğrafyası”, *Yeni Türkiye, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı I*, Sayı. 43 Ocak/Şubat Ankara 2002, s. 229.

¹³ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 623; Samiha Ayverdi, *Türkiye’nin Ermeni Meselesi*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul 2005, s. 7.

¹⁴ Bizans İmparatorluğunun Ermenileri iç ve batı Anadolu’ya göç ettirmeleri ve Ermeni politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Mehlika Aktok Kaşgarlı, “Ortaçağ Ermeni Tarihleri Kritiği”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara 1985, s. 323-330; Mehlika Aktok Kaşgarlı, “Anadolu’da Ermenilerin Yerleşim Noktaları -Büyük Ermenistan- Bizans’ın Ermenilere Verdiği Unvan ve Payeler, Küropolates, Konsül, Prokonsül, Patris, Kont Gibi Titler – Armeno Grek Bazileiler”, *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III., TTK, Ankara 1991, s. 1087-1095; Aydın Taneri, “Türkler-Bizanslılar-Ermeniler”, *Uluslararası Terörizm Sempozyumu* (17-18 Nisan 1984 Ankara), Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara 1984, s. 273-300; Mehmet Tezcan, “XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmeleri”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2007, s. 419-450.

yüzyılın sonlarında, yaklaşık 988'de bu defa da İmparator II. Basileios (976–1025) tarafından Ermeniler Makedonya'ya yerleştirilmiştir¹⁵.

Ermenilerin Bizans yönetimi tarafından çok fazla baskıya ve tehcire maruz kalmasının temelinde kültür ve inanç sahasındaki anlaşmazlıklar yatmaktadır. Bizans İmparatorluğu Grek kültürü ve Ortodoksluk inancını benimsemiş olduğundan hâkimiyetindeki unsurlara da bu esasları dayatmak istemiştir. 431'deki Efes konsülü kararlarına bağlı kalan ve Kadıköy konsülünde alınan kararlara katılmayan Ermeniler ise Hıristiyanlığı en saf şekilde kendilerinin temsil ettiğini ve kiliselerinin de millî ve otonom olduğunu savunmuşlardır¹⁶.

Osmanlı döneminde ise Trakya ve Edirne'ye ilk Ermeni göçleri Celali isyanları döneminde gerçekleşmiştir. XVII. Asırda yaşamış olan Ermeni yazar Kemahlı Rahip Grigor (1576-1643), Kronoloji adlı eserinin 1595-1640 senelerine ait olayları arasında özellikle Celali isyanlarını ve bunların hükümet kuvvetleri ile yaptıkları çarpışmaları ayrıntılı olarak yazmıştır. Rahip Grigor bu isyan ve tenkil hareketleri sonunda bölgelerinin harap olması ve asayişsizlik sebebiyle büyük bölümü İstanbul'a olmak üzere Rumeli'ye iltica etmiş olanların Anadolu'nun imârı ve normal hayata dönüşünü sağlamak amacıyla eski yurtlarına dönmeleri için hükümetin aldığı karar ve tatbikatı da ayrıca hikâye etmiştir. Bahsedilen bu dönemde Tekirdağ ve Edirne'ye yerleşmiş Ermenilerin bir kısmının geri dönüşlerinden de bahsedilmiştir¹⁷. Ancak Ermenilerin büyük bir bölümünün yeni yerleştikleri bu bölgelerde kaldığı görülmüştür. İncelediğimiz dönem içerisinde Celali isyanları sebebiyle en fazla Ermeni Edirne Vilayeti dâhilinde bulunan Tekirdağ Sancağı'na yerleşmiştir. Sicil kayıtlarına göre Ermenilerin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Tekirdağ'da yaşamaya başladıkları görülmüş, kalabalık Ermeni kitlelerinin şehre gelmesi ise XVII. yüzyılın başlarından itibaren gerçekleşmiştir. Yaşanan bu demografik hareketlilik sebebiyle şehirde yeni mahalleler kurulmuş, bu mahallerden biri de sakinlerini Celali isyanları sebebiyle Anadolu'dan göçen Ermenilerin oluşturduğu Mahalle-i Cedid olmuştur. Bu mahalle daha sonra genişleyerek iki ayrı mahalleye bölünmüştür. Böylece XVII. yüzyılın sonlarında Cedîd Ermeni ve Yanık Ermeni olmak üzere şehirde iki Ermeni mahallesi oluşmuştur. Bu

¹⁵ Peter Charanis, "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.3, No.2 (January 1961), p. 144, 146, 151.

¹⁶ Ali Arslan, *Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazin Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar*, Truva Yay., İstanbul 2005, s. 11-12; Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ocak Yayınları, Ankara 1997, s. 62-63.

¹⁷ Hrant D. Andreasyan, "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Basımevi, Ankara 1976, s. 45-53.

mahallelerin yanı sıra Ermeni nüfusun kalabalık olması sebebiyle genellikle bekâr ve işçilerin kaldığı odalarda da Ermenilerin ikâmet ettiği görülmüştür¹⁸.

1654 senesinde Edirne'ye uğrayan Evliya Çelebi'de bu dönemde Edirne'de Ermeni Mahallesi bulunduğundan bahseder. İstanbul'dan sonra büyüklükçe, bayındırlıkça, ticaretçe Edirne'nin Balkan yarımadasında ikinci şehir olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, o zaman, Edirne'de 414 mahalle olduğunu, bunun on dördünün Kale-içinde bulunduğunu ve bu on dört mahalleden dördünün Türk Mahallesi, kalan onunun ise Rum, Ermeni, Yahudi, Çingene mahalleleri olduğunu belirtmektedir. Rumlar, I. Murat devrinde kalenin alındığı zaman yapılan anlaşmaya göre o dönemde kale dışında oturamazlarmış. Evliya Çelebi, diğer 400 mahallenin kale dışında bulunduğunu ve tamamının Türk ve Müslümanlardan ibaret olduğunu da söylemektedir¹⁹.

Venedik Mıkhitaryan²⁰ Manastırı rahiplerinden olup, tarih ve arkeoloji sahasına ait eserleriyle tanınan P. L. İnciciyan'ın 1804 yılında neşredilen 11 ciltlik *Dünya Coğrafyası* adlı eserinde Edirne'nin demografik yapısıyla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. İnciciyan'ın verdiği bilgilere göre Edirne'de 600 hane Ermeni bulunmakta olup, arşevklik makamı olan Surp Toros adlı bir kiliseleri de bulunmaktadır. Bu kilise senelerce evvel iki defa yanmış ve uzun bir zaman aynı şekilde kaldıktan sonra mevcut padişah Sultan III. Selim devrinde devletin müsaadesiyle 400 keseye mal olan daha büyük ve parlak bir bina olarak yapılmıştır²¹.

Edirneli tarihçi Tosyavizade Dr. Rifat Osman'ın 1920 yılında yayınladığı "Edirne Rehnüması (Tarihçe 763-1337 Hicri seneleri)" isimli eserinde Edirne mahallelerini, bulunduğu dönemdeki durumu ve 30 sene öncesi şeklinde vermiştir. Bu esere göre şu mahallelerde Ermeni bulunmaktadır:

¹⁸ Hacer Ateş, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Art Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 111-112.

¹⁹ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Bellek Yay., 2. Baskı (tıpkıbasım), İstanbul 2011, s. 21.

²⁰ 18. Yüzyılda Ermeni kültüründeki en büyük yenilik Ermeni din adamı Mıkhitar'ın (1676-1749) yaptığı çalışmalar ve attığı temeller olmuştur. Mıkhitarist düşüncenin dikkat çeken en önemli iki özelliği: kültürel doku olarak tam bir Hıristiyan hümanizmine ve dinsel-ideolojik boyut bakımından zamanın ötesine geçen bir ekümenizm anlayışına sahip olmasıdır. Boğos Levon Zekiyian, *Ermeniler ve Modernite*, Aras Yay., İstanbul 2001, s. 69.

²¹ P.L. İnciciyan-H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa, Araştırmaları Dergisi*, sayı 2-3, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1974, s. 11, 31.

Kaleiçi'nde bulunan Aya İstirati Mahallesi'nin sakinlerini Rum ve Ermeniler oluşturmaktadır. Bu mahallenin eski adı Hoca Siyah ve Hacı Doğan mahalleleridir. Yine Kaleiçi'nde Aya Nikola Mahallesi'nin de sakinlerini Rum ve Ermeniler oluşturmaktadır. Bu mahallenin de eski adı Kökçe Kadı Mehmet Efendi ve Hacı Bedreddin mahalleridir. Ermeni ve Rumlardan oluşan Aya Yani Mahallesi de Kaleiçi'nde bulunmakta ve eski adı İsa Fakih mahallesidir. Süpürgeciler'de Tekgöz Köprüsü'nde bulunan Arpacı Hacı Hamza mahallesi'nin sakinleri Müslüman ve Ermenilerden oluşmaktadır. 1920 senesinde halen mevcut olan Ermeni Surp Karabet Kilisesi bu mahallede olup 1853 yılında yaptırılmıştır. Buçuktepe Mahallesi, eski adı Devletşah olan Saraçhane civarında Tunca kıyısında bulunan Papazoğlu mahallesi, Atpazarı semtinde Çirgab mahallesi, Kaleiçi'nde bulunan, eski adı Firuzağa ve Yahşi Fakih olan Hiristos mahallesi, Süpürgeciler Mahallesi, Kaleiçi'nde Metropolit Mahallesi, Süpürgeciler semtinde eski adı Devlet İslam olan Neccar Panayot mahallesi içinde Ermeni nüfus bulunan diğer mahallelerdir. Ayrıca eski adı Darphane ve Abbas Muhittin olan Kaleiçi'ndeki Panaiya Mahallesi'nde de Ermeniler yaşamakta olup burada Ermenilere ait Teodos Kilisesi bulunmaktadır. Bu mahalledeki Ermeni Kilisesi eskiden Rumlara ait olup Aya Teodor adıyla anılmakta iken içinde bir insan öldürüldüğünden ve böyle bir olayın meydana geldiği bir mabette ayin yapmanın uygun olmayacağı düşüncesiyle 300 yıl önce Ermenilere satılmış ve adına Teodos kilisesi denmiştir. Bu kilise 1903 yılında yanmış ve yeniden inşa edilmiştir²².

Ermeni ve Rum nüfus barındıran bu mahallelerin eski isimlerinin Türkçe olması mahallenin ilk sakinlerinin Müslüman Türklerden oluştuğunu göstermektedir. Bilindiği gibi 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim nüfus, Müslüman nüfusa göre daha fazla nüfus artışı göstermiştir. Yine Rifat Osman'a göre Balkan Harbi'nden önce Edirne'nin nüfusu 47.289 Müslüman, 19.608 Rum, 14.469 Musevi, 4.000 Ermeni ve 2.324 Bulgar olmak üzere 87.000 civarında olduğunu belirtmiştir²³.

Ayrıca Edirne'de 20. yy başları itibariyle Ermenilerin beş okulu bulunmaktadır. Bu okullarda 17 erkek ve bayan öğretmen, 451 öğrenci

²² Tosyavizade Dr. Rifat Osman, *Edirne Rehnüması (Tarihçe 763-1337 Hicri seneleri)*, Edirne, Vilayet Matbaası, 1920-1336, s. 16, 18-19, 23, 30-31.

²³ Tosyavizade Dr. Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 32.

mevcuttur. Bunların birincisi Arşagonyan, ikincisi Hırismiyan, üçüncüsü Okanseser, dördüncüsü Torkomyan, beşincisi Kösadurcuyan okullarıdır²⁴.

Bizans Devleti döneminde zorunlu olarak Trakya bölgesine sürülen Ermenilerin Osmanlı Devleti döneminde ise Anadolu'daki mevcut asayişsizlik sebebiyle XVI. Yüzyıldan itibaren kendi istekleriyle ülkenin daha gelişmiş ve güvenli olan bu bölgesine geldikleri anlaşılmaktadır. Daha çok ticaret ve zanaat ile uğraşan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonra en önemli şehirlerinden biri olan Edirne'ye ve önemli bir liman kenti olan Tekirdağ'a yerleşmişler ve kısa sürede hem ekonomik hem de demografik olarak güçlenmişlerdir. Bu husus, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde Müslümanlarla birlikte gayrimüslim azınlıkların da devletin bütün imkânlarından rahatlıkla istifade ettiklerinin bir göstergesidir.

1881/1882-1893 Nüfus Sayımı'na Göre Edirne'de Ermeni Nüfusu

Milliyetçilik hareketinin ortaya çıkışından itibaren nüfus yoğunluğu stratejik açıdan önemli bir unsur haline gelmiş ve en önemli siyasi olgulardan biri olmuştur. Bu öneminden dolayı nüfus sayımları ve istatistikleri siyasi, ekonomik ve sosyal ihtiyaç ve iddiaları destekleme, üstünlük sağlama, ayrıcalık ve bağımsızlık elde etmenin bir yolu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nüfus yoğunluğu gerçekten de tarihin başlangıcından itibaren hâkimiyet sağlamak için önemli bir güç teşkil etmiştir. Fransız İhtilâli ile birlikte imparatorluklar içerisinde yaşayan farklı etnik ögelere dayanan toplumların ulus olarak ortaya çıkmasında, nüfus yoğunluğu şüphesiz ki en önemli unsur olmuştur.²⁵ Batılı güçler bu gerçeklerin farkında olduklarından Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan unsurları kışkırtırken, aynı bölgede yaşayan Müslüman halkın topraklarından uzaklaştırılmalarını sağlamaya çalışmışlardır. XIX. yy ile XX. yy başlarında Osmanlı Devleti'nde çoğu Türk, milyonlarca Müslüman öldürülmüş ya da bugünkü Türkiye Cumhuriyeti topraklarına sığınmak zorunda bırakılmıştır. Son araştırmalara göre 1821 ile 1922 yılları arasında beş milyondan fazla Müslüman topraklarından sürülmüş, beş buçuk milyon Müslüman da, ya katledilmiş ya da göç yollarında açlıktan ve bulaşıcı hastalıklardan hayatlarını kaybetmiştir²⁶.

²⁴ Dağdevirenzade M. Şevket Bey'in *Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları* (Yay. Haz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe), Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay. No:41, Edirne 2005, s. 87.

²⁵ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl 4, Sayı. 38, Ankara 2003, s. 55.

²⁶ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 1.

1881/82 yılında başlanan ve sonuçları 1893'te II. Abdülhamid'e sunulan genel nüfus sayımı sonuçları, İstatistik Umumi İdaresi tarafından "Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi" adlı eserde neşredilmiştir²⁷. 1313 senesi İstatistiğine göre Edirne'nin idarî taksimatı aşağıdaki gibidir²⁸:

Vilayet	Sancağı	Kazaları
Edirne	Edirne	Cisr-i Mustafa Paşa, Kırcaali, Cisr-i Ergene (Uzunköprü), Dimetoka, Ortaköy, Hafsa
Edirne	Gümülcine	Gümülcine, Sultanyeri, Ahiçelebi, İskeçe, Robçoz, Eğridere, Darıdere,
Edirne	Kırkkilise	Tırnova, Ahtepolu, Lüleburgaz, Vize, Midye (Kıyıköy), Baba-yı atık(Babaeski)
Edirne	Dedcağaç	Dedcağaç, İnöz, Sofulu,
Edirne	Tekfurdağı	Tekfurdağı, Malkara, Çorlu, Hayrabolu
Edirne	Gelibolu	Gelibolu, Keşan, Şarköy, Mürefte, Eceabat

Bu idarî taksimata göre Edirne Vilayeti doğuda İstanbul hariç Doğu Trakya'nın tamamını, batı da ise Kırcaali ve Paşmaklı dâhil olmak üzere Batı Trakya'nın tümünü kapsıyordu. 1313 Senesi İstatistiği'ne göre Edirne'deki nüfusun cemaatlere göre dağılımı ise şöyleydi:²⁹

Vilayet	İslâm	Rum	Ermeni	Bulgar	Katolik	Yahudi	Protestan	Diğer	Toplam
Edirne Vilayeti	539.031	288.968	17.968	121.870	1.554	16.357	200	4	985.962

Tabloda da görüldüğü gibi Edirne Vilayeti'nde Müslüman Türk unsur en fazla nüfusa sahip grubu oluşturmaktadır. Onu sırasıyla Rum, Bulgar, Ermeni ve Yahudi nüfus takip etmektedir. Gayrimüslimlerin toplam nüfusları da Müslüman Türk nüfustan daha azdır.

Dâhiliye Nezareti Ermeni nüfusun belirlenmesine özel bir önem vermiştir. Örneğin Edirne'ye gönderilen 26 Temmuz 1893 tarihli şifreli telgrafla Edirne'deki yerli ve yabancı Ermeni nüfusun miktarını ve ayrıntılı bilgilerini istemiştir. Edirne Valiliği'de 7 Ağustos 1893 tarihli yazı ile Dâhiliye Nezareti'ne istenilen bilgileri sunmuştur³⁰.

²⁷ Bilâl Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 85.

²⁸ İstatistik Umumi İdaresi, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi*, Alem Matbaası, İstanbul 1316, s. 1.

²⁹ İstatistik Umumi İdaresi, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine.....* s. 18.

³⁰ Edirne Valiliğinden Vali Es seyid Abdurrahman Nurettin imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen R. 26 Temmuz 1309 tarihli (7 Ağustos 1893) tahrirat; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Dahiliye (Y.PRK. DH.)* Nr. 6/73.

OSMANLI DEVLETI'NDE YAPILAN İLK MODERN NÜFUS SAYIMINA (1881/1882-1893) GÖRE
EDİRNE'DEKİ ERMENİ NÜFUSU

1313 Senesi İstatistiği'ne temel olan ve sadece Ermeni nüfusu gösteren sayımın ayrıntılı raporu da aşağıdaki gibidir³¹:

Sancak - Kaza	Tahrir-i Nüfus Komisyonunda Ermeni Üye Bulunup Bulunmadığı	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
Edirne Kazası (Merkez)	Mülga Meclis-i Liva azasından Artin Ağa bulunmuştur.	1641	1832	3473
Dimetoka Kazası	Tahrir-i Nüfus Komisyonunda Ermeni aza bulunmamıştır	89	94	183
Cisr-i Mustafa Paşa	-	22	22	44
Cisr-i Ergene (Uzunköprü)	-	3	2	5
Ortaköy Kazası	-	1	0	1
Havsa Kazası	-	1	0	1
Kırcaali Kazası	-	0	0	0
Kırkkilise Sancağı	Tahrir-i Nüfus Komisyonunda Ermeni aza bulunmamıştır	58	46	104
Tekfurdağı Sancağı	-	5519	5540	11059
Gelibolu Sancağı	Merkez-i Liva Tahrir Komisyonunda Meclis-i İdare Azasından Haçi Serkiz Ağa bulunmuştur.	-	-	1228
Gümülcine Sancağı	Merkez Liva Tahrir Komisyonunda Karabet Ağa bulunmuştur.	186	164	350
Dedeoğaç Kazası	Tahrir-i Nüfus Komisyonunda Ermenilerden kimse bulunmamıştır.	-	-	300
Sofulu Kazası	-	-	-	20
Toplam		7520	7700	16768

Tabloda da görüldüğü gibi nüfus sayımında Ermeni üye bulundurulup bulundurulmadığı belirtilmiş ve eğer Ermeni üye bulundurulmuş ise bu üyenin memuriyetteki görevi ve ismi de kaydedilmiştir. Buradaki veriler 1313 Senesi İstatistiği'nde verilen rakamlara çok yakındır. Dolayısıyla 1881/82-1893 sayımı için yapılan sayım çalışmalarını göstermektedir. Bu rapor aynı zamanda nüfus sayım çalışmalarının ne kadar titizlikle yürütüldüğünün de bir göstergesidir. Nitekim 1886 yılında Amerika Büyükelçisi şerefine verilen bir resepsiyonda Osmanlı yönetiminin modern

³¹ Edirne Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 29 Z. 1311 (2 Temmuz 1894) tarihli tahrirat; *BOA.Y.PRK. DH. Nr. 7/80.*

istatistik yöntemlerinin uygulanmasına büyük ilgi gösterdiği dönemin ABD büyükelçisi Samuel Sullivan Cox'un anılarında şöyle dile getirilmektedir. “Sultanla yaptığım bazı görüşmelerde ve topraklarımızdaki nüfusun ve kaynakların mucizevi artışı konusundaki merakı karşısında ona, gelişmemizi anlayabilmenin tek yolunun başta onuncu sayım (1880) olmak üzere sayım raporlarımızda öne çıkan noktaları dikkate almak, gerektiği gibi tercüme ettirmek ve kendi ülkesinde uygulamak olduğunu söyledim. Böylece başarılı bir sayımın, imparatorluğunun geniş kaynaklarının büyük bir tanıtımı demek olduğunu görecekti”³². Cox’a o sırada Osmanlı Devleti’nde bir sayım yapıldığı söylenmiş ve Sultan kendisinden Amerikan elçiliğindeki mevcut istatistik incelemelerini istemişti. Bunun üzerine büyükelçi, elçiliğinin tercümanı ile birlikte Türkçeye çevrilmesi için iki cilt inceleme göndermişti. Sultan, büyükelçiye bu tip çalışmalarla yakından ilgilendiğini ve bütün ülke nüfusunun istatistiksel kaydının sistemli ve eksiksiz olarak yapılmasının en büyük arzusu olduğunu söylemiş ve bu amacını gerçekleştirmek için talimat verdiğini belirtmişti³³.

Osmanlı Devleti’nin bu sayım çalışmalarına verdiği önemi gösteren hususlardan biri de 1885 yılının sonlarına doğru sayım çalışmalarını denetlemek, genel nüfus istatistikleri oluşturmak ve nüfusla ilgili bütün değişikliklerin kesintisiz ve doğru olarak kaydedilmesini sağlamak amacıyla nitelikli müfettişlerden oluşan ekipleri sayım bölgelerine yollamasıdır. Müfettişler Edirne, Hüdavendigâr (Bursa), Trabzon, Cezayir-i Bahri Sefid, Adana, Sivas ve Kayseri’ye gönderilmiştir³⁴.

Osmanlı Devleti’nin nüfus sayımlarına çok önem vermesinin sebeplerinden biri de Berlin Antlaşması’nda yer alan Ermenilere ıslahat yapılmasıyla ilgili 61. Madde dolayısıyladır. Doğu Anadolu nüfusunun çoğunluğunu olmasa da önemli bir bölümünü oluşturduklarını göstermeye çalışan Ermeni Patrikhanesi, Berlin kongresine sunduğu istatistiklerde Ermeni nüfusunu çok abartılı bir biçimde fazla göstermiştir. Ancak bizzat konuyla ilgili batılı devletler bu rakamların tutarsız olduğunu tespit etmişlerdir.

Fransa Dışişleri Bakanı Hanotoux 6 Kasım 1896’da Fransa Parlamentosu’nda Ermeni meselesi ile ilgili yaptığı konuşmada, Ermenilerin Osmanlı Devleti’ndeki nüfuslarına da değinmiştir. Hanotoux konuşmasında şu bilgileri vermektedir:

³² Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 99-100.

³³ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 99-100.

³⁴ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 105.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN İLK MODERN NÜFUS SAYIMINA (1881/1882-1893) GÖRE
EDİRNE'DEKİ ERMENİ NÜFUSU

*"Vaktiyle Ermeni Krallığı'nı oluşturan eski eyaletlerin durumu size anlatılmıştı. Dicle ve Fırat Nehri'nin kaynağından Hazar Denizi ile Karadeniz, Basra ve İskenderun Körfezleri arasında bulunan vilayetler bildiğiniz gibi Rusya, İran ve Osmanlı Devleti gibi üç değişik hükümetin idaresi altındadır. Osmanlı Devleti'nin idaresinde bulunan ve şimdi tek tartışma konusu olan bu vilayetlerdeki Ermeni halkının, elimizdeki istatistiklerden anlaşıldığı gibi tüm Osmanlı ahalisine göre yüzde on üçten fazla olmadığı bir gerçektir. Anadolu vilayetlerindeki Ermenilerin toplam miktarı şüphesiz üç milyon değildir. Zaten Ermeniler bahsedilen eyaletlere eşit miktarda değil, bazı yerlerde sık ve bazı yerlerde dağınık bir şekilde bölünmüşlerdir. Sözün kısası hiçbir vilayette bir nokta bulunamaz ki orada bu zavallı ahali hakikaten çoğunlukta olsun ve etrafında bir şekilde muhtariyet idaresi usulünün uygulanabileceği bir merkez oluşturabilsin."*³⁵

Görüldüğü gibi Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusu hakkında bölgedeki elçileri vasıtasıyla en fazla istihbarata sahip olan dönemin Dışişleri Bakanı, Ermenilerin en yoğun olduğu vilayetlerde nüfusun en çok % 13'ünü oluşturduklarını belirtmekte ve Ermeni Patriğinin iddia ettiği gibi toplam Ermeni nüfusunun üç milyon olamayacağını bildirmektedir.

Sonuç

Tanzimatla başlayan devletin merkezileşme çabaları sebebiyle istatistiksel çalışmalar artmıştır. Dolayısıyla, vergi tahsili, askere alma, devletin insan gücü ve niteliğinin belirlenmesi gibi sebeplerle nüfus sayımı daha fazla önem kazanmıştır. II. Abdülhamid döneminde bütün ülkeyi kapsayan ve modern istatistik yöntemlerinin kullanıldığı bir sayım gerçekleşmiştir. Berlin Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili ıslahat yapılması şartı dolayısıyla bu sayımda Ermeni nüfusun belirlenmesi özel bir önem taşımıştır. Ermeni nüfusun belirlenmesi ile ilgili Edirne örneğine bakıldığında sayımın titizlikle yürütüldüğünü ve sayım esnasında görev alan Ermeni memurların isimleriyle birlikte merkeze bildirildiğini görmekteyiz. Ayrıca bu dönemde kurulan İstatistik Umum Müdürlüğü'nün direktörlüğünü istatistik sahasında uzman olan biri Ermeni olmak üzere uzun yıllar gayrimüslimlerin yürütmüş olması, sayımların güvenilirliğini artıran önemli hususlardandır.

Ayrıca Edirne'deki Ermeni varlığı ile ilgili şu tespiti yapmak da mümkündür. Bizans İmparatorluğu döneminde mezhepsel düşmanlık sebebiyle zorla Trakya'ya sürülen Ermeniler, Osmanlıların zamanında devletin İstanbul'dan sonra en önemli şehri olan Edirne'ye kendi istekleriyle

³⁵ BOA. Yıldız Sadaret Hususi (Y.A. HUS.) Nr. 362/8'den naklen, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2002, s. 75-76.

yerleşmişler, şehirde kendi kiliselerini ve okullarını kurmuşlar, yıkılan veya yanan kiliselerini tekrar yapma imkânına da sahip olmuşlardır. Dr. Rifat Osman'ın eserinden 1920 senesinde, 1915 Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanmasından sonra da Edirne'de Ermenilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece 1915 Sevk ve İskân Kanununun ülke güvenliğini tehdit etmeyen Ermenilere uygulanmadığı rahatlıkla dile getirebiliriz.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Perakende Dâhiliye Tasnifi
Harita Tasnifi

İnceleme Araştırma Eserleri

Andreasyan, Hrant D. "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Basımevi, Ankara 1976.

Arslan, Ali, *Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazın Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar*, Truva Yay., İstanbul 2005.

Ateş, Hacer, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Art Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Ayverdi, Samiha, *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul 2005.

Behar, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, derleyen Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2000.

Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1996.

Beyoğlu, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl 4, Sayı. 38, Ankara 2003.

Charanis, Peter, "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 3, No. 2 January 1961.

Dağdevirenzade M. Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları (Yay. Haz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe), Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay. No:41, Edirne 2005.

Dündar, Fuat, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Çivi Yazıları Yay., İstanbul 2000.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN İLK MODERN NÜFUS SAYIMINA (1881/1882-1893) GÖRE
EDİRNE'DEKİ ERMENİ NÜFUSU

Eryılmaz, Bilâl, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları Ve Nüfusun Yapısı", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 60, Sayı 380, Ankara Eylül 1988.

Eryılmaz, Bilâl, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul 1996.

Gül Abdülkadir-Gökçen Salim, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebiler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK. Yay., Ankara 1998.

İnciciyan, P.L.-H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa, Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2-3, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1974.

İstatistik Umumi İdaresi, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, Alem Matbaası, İstanbul 1316.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1997.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Kaşgarlı, Mehlika Aktok, "Anadolu'da Ermenilerin Yerleşim Noktaları - Büyük Ermenistan- Bizans'ın Ermenilere Verdiği Unvan ve Payeler, Küropolates, Konsül, Prokonsül, Patris, Kont Gibi Titrler -Armeno Grek Bazileiler", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III., TTK, Ankara 1991.

Kaşgarlı, Mehlika Aktok, "Ortaçağ Ermeni Tarihleri Kritiği", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara 1985.

Küçük, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, Der Yay., İstanbul 1987.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918), C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2002.

Özey, Ramazan, "Türk Yurdu Balkanların Coğrafyası", *Yeni Türkiye, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı I*, sayı 43, Ocak/Şubat Ankara 2002.

Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Bellek Yay., 2. Baskı (tıpkıbasım), İstanbul 2011.

Taneri, Aydın, "Türkler-Bizanslılar-Ermeniler", *Uluslararası Terörizm Sempozyumu (17-18 Nisan 1984 Ankara)*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara 1984.

Tezcan, Mehmet, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmeleri", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2007.

Tosyavizade Dr. Rifat Osman, *Edirne Rehnüması* (Tarihçe 763-1337 Hicri seneleri), Edirne, Vilayet Matbaası, 1920-1336.

Ubıcını, M. A, *Türkiye 1850*, Cilt: I, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Tercüman Yay., İstanbul tarihsiz.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

Zekiyan, Boğos Levon *Ermeniler ve Modernite*, Aras Yay., İstanbul 2001.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN İLK MODERN NÜFUS SAYIMINA (1881/1882-1893) GÖRE
EDİRNE'DEKİ ERMENİ NÜFUSU

Edirne Vilayeti'nin Sancak ve Kazalarını Gösteren Harita (BOA. HRT. 0273).